

Література

1. Барг М.А. Шекспир и история / Барг М.А. – М. : Наука, 1979. – 216 с.
2. Шекспір В. Сонети / В. Шекспір // Твори в 6-ти томах. – К. : Дніпро, 1986. – Т.6. – С. 670–783.
3. Шекспір В. Сонети / Шекспір В. – Л. : Літопис, 1998. – 368 с.

Стаття рекомендована до друку доктором філол. наук, професором, завідувачем кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» Мазохою Г.С.

Стаття надійшла до редакції 1 липня 2014 року

УДК 811.161.2'27

Тетяна Левченко

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПРОЦЕСИ ДІЄСЛІВНОЇ МЕТАФОРИЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано метафоризацію дієслів у розмовному мовленні на позначення видів діяльності; розглянуто основні види виникнення метафоричних значень дієслів; встановлено динамічні процеси в арготі віддзеркалення їх у мові кримінального світу; з'ясовано взаємодію та перехід арготизмів в усне літературне розмовне мовлення, мову засобів масової інформації, а також художню літературу. Автор робить висновок, що метафоризовані дієслова у мові арготі перебувають у процесі постійних змін, характеризуються нечіткістю визначення меж, відповідно до змін у суспільстві розширюється і поглиблюється їхній семний обсяг, уточнюється зміст.

Ключові слова: арготі, метафоризація дієслів, види діяльності, динамічні процеси, позамовні чинники.

В статті проаналізована метафоризація глаголів в мові розмовної мови на означення видів діяльності; розглянуті основні види виникнення метафоричних значень глаголів; встановлені динамічні процеси в арготі та їх відображення в мові кримінального світу; встановлено взаємодію та перехід арготизмів в усну літературну розмовну мову, мову засобів масової інформації, а також художню літературу. Автор робить висновок, що метафоризовані глаголи в мові арготі знаходяться в процесі постійних змін, характеризуються нечіткістю визначення меж, відповідно до змін в суспільстві розширюється і поглиблюється їхній семний обсяг, уточнюється зміст.

Ключевые слова: арготі, метафоризація глаголів, види діяльності, динамічні процеси, внемовні фактори.

The article analyzes metaphorization of verbs in colloquial speech denoting activities; examined basic types of metaphorical meanings of verbs; defined dynamic processes in argot and their reflection in the language of the criminal world; found out interaction and transition argots into oral literary colloquial speech, language of mass media and literature. The author concludes that metaphorized verbs in English argot are in the process of constant change, characterized by the vagueness of the definition of the boundaries, respectively, the changes in society expands and deepens their Semnyi volume specified content.

Key words: argot, metaphorization of verbs, activities, dynamic processes extralinguistic factors.

Метафоризована лексика є найбільш виразним засобом творення певних груп соціальних діалектів. Та й у загальномовній практиці безліч слів реально чи потенційно пов'язані з метафорою. Найменування, що виникають у результаті метафоричного перенесення є породженням розвитку системи мови, заснованій на багатогранності мовного знака. Метафорами переповнене усне розмовне мовлення, публіцистика, художня література. Аналізований троп широко використовують для утворення нового імені того чи іншого предмета або явища. Але це робиться не безпідставно, а на основі перенесення властивостей і ознак якогось предмета, явища, аспекту буття на інші за принципом уподібнення.

Упродовж останніх двох десятиліть у світовій лінгвістиці загалом і в українистиці зокрема з'явилася численна кількість наукових студій, які демонструють неабиякий інтерес учених щодо метафоричного феномену. Існуючі класифікації охоплюються семантичними і структурно-граматичними критеріями. Нині в лінгвістиці відома низка типологій метафор: 1) за морфологічним виявом головного

компонента метафори: іменникові, прикметникові, дієслівні (Л. Андрієнко, М. Варламов, Г. Гасанова, І. Нечитайло та ін.); 2) за структурою: прості (однокомпонентні), складні (багатокомпонентні) (Н. Арутюнова, Н. Варич, Є. Ільїна, Л. Кноріна, Л. Кравець, В. Миргородська, М. Старцева, В. Чембай); 3) за функцією: порівняння, протиставлення, загадка, номінація, базисна метафора, приписування властивостей, відкриття (Н. Арутюнова, О. Балабан, А. Вежбицька, В. Петров, І. Степанченко); 4) за належністю до систем мови і мовлення: узуальні (або стерті, мертві, згаслі, мовні), авторські (образні, okazіональні, мовленнєві) (В. Вовк, В. Гак, Т. Гончарова, Н. Кожевникова, В. Телія, А. Шамота); 5) за семантикою: антропометафори (персоніфікація, прозопопея, уособлення), зоометафори, ботанометафори (або біометафори), метафори-опредмечування ознак, метафори-синестезії (сенсорні метафори) (Б. Болквандзе, О. Вербицька, Т. Єщенко, А. Купіна, Л. Макаренко, О. Некрасова, О. Потебня, О. Тимченко, О. Тищенко, А. Ткаченко); 6) за належністю головного компонента метафори до певної лексико-тематичної групи (О. Поцибіна, О. Яковенко) та ін.

Актуальність статті зумовлена загальною настановою сучасної лінгвістики вивчати усне розмовне мовлення, зважаючи як на лінгвальні, так і екстралінгвальні фактори, а також недостатнім вивченням проблем, пов'язаних з функціонуванням сучасного жаргоновживання як номінативно-експресивного засобу в дискурсі друкованих засобів масової інформації та художньої літератури.

Традиції досліджувати мову як соціальне явище були закладені В. Жирмунським [6], О. Береговською [1], О. Швейцером [11] Л. Нікольським [11], М. Грачовим [3], Й. Дзензелівським [5], Л. Ставицькою [7] та ін. Історія вивчення соціальних діалектів України налічує не одне десятиліття: увагу дослідників привертала таємні мови лірників і кобзарів, арго злочинців, сленг військових, молоді тощо. Однак роль дієслівної метафори в арго на території України досі не було об'єктом комплексного дослідження, що зумовлює актуальність пропонованої статті. З огляду на це, мета статті полягає в аналізі дієслівної метафори, яку представлено в мові арго, дослідженні процесу лексичної метафоризації та динаміки розвитку зазначеної групи лексики.

Оскільки метафора традиційно вважається основною словотвірною моделлю арго, дієслівна метафоризація стала головним аспектом нашої розвідки. Процес дієслівної метафоризації охоплює, зазвичай, тематичні групи лексем, про що свідчать сформовані в мові численні схеми переносів назв з однієї сфери дійсності на іншу [1, с. 32]. Об'єкти і явища природи проєктуються передусім на людину, дії, які виконує людина, адже мова за своєю суттю глибоко антропоцентрична, вона повністю належить тільки людині, а тому вся вербальна категоризація фрагментів картини світу орієнтована саме на неї та на її національний характер [10, с. 67]. Як бачимо, «мовно-мисленнєвий процес оживлення полягає в тому, що семема слів-каталізаторів передає сему чи зчеплення сем в семему номінації «оживленого» поняття, унаслідок чого здійснюється процес збагачення семими слова, що називає «оживлене» поняття, конкретними варіантами семи [6, с. 98]».

Суть дієслівної метафори полягає в уживанні слова, що позначає предмет, явище, ознаку, дію, для назви іншого предмета, явища, дії на основі подібності, яка впливає з порівняння, зіставлення за асоціацією [8, с. 375]. В. Бондалетов зазначав, що характер переносних значень слів пов'язується з приналежністю слова до тієї чи іншої граматичної категорії – частини мови. Наприклад, переносне значення іменників і прикметників відрізняється від переносного значення дієслова, адже дієслово і прикметник «переносять своє значення не самі по собі..., а тільки по відношенню до іменників, тобто переносять своє значення, коли стосуються різних предметів [2, с. 33]». Метафора «служить одним із засобів посилення образності й виразності мови. Будь-яка метафора – це переносно вжите слово, що виступає засобом образної... характеристики [9, с. 174]». Хоч більшість лінгвістів аналізує метафору в художньому тексті, вона властива й іншим стилям мови, зокрема мові арго, де виступає як своєрідна модель формування лексико-семантичних варіантів багатозначного дієслова, наприклад, лексема *базлати* – розмовляти, невимушено бесідувати, в арго – кликати на допомогу [7, с. 43]. *Ти чого базлаєш, – сердитим шепотом спитав він, – по сонях захотіла?* (М. Омельченко); *Здається, що нас **взули**, наче останніх лохів!* (Л. Кононович); *Він вас **замовить**. Кілеру з колишніх афганців або збіглих чеченців* (Г. Тарасюк); *Справу вела молодий слідчий Жовтневої районної прокуратури Наталя Куракова, яка рік тому одержала диплом. Вона і **«розкрутила»** вбивцю на стовідсоткове зізнання* («День», 07.09.2009).

Метафоричні значення розвиваються в дієсловах арго за певною подібністю дії чи стану. Саме метафоричні перенесення є найбільш активним засобом збагачення лексичного складу мови в процесі розвитку багатозначності слів. Так, на основі прямих значень дієслів у мові арго з'являються інші лексико-семантичні варіанти. Наприклад, пряме значення дієслова *знати* – змушувати рухатися

у певному напрямку, а його переносне значення утворене за подібністю дії – повідомляти сумнівну інформацію [7, с. 105]. *Ти ж, козел, гнав, що нікого не буде!* – люто засичав Лисий і замахнувся на Півня кулаком (А. Кокотюха); *гнати гаму* – фантазувати; *гнати платівку* – брехати; *гнати гусей*, *гнати дуру* – удавати із себе дурня. *Е ...е!* – сказав Холоденко своїм тонким голосом. – *Ти що дуру гониш... про що мова, е?* (Л. Кононович).

Сполучення слів *ходити* в мові арго має своє лексичне наповнення – красти [7, с. 356]. Аналогічно до цієї словосполуки утворилися й інші, метафоричні значення яких розвиваються за подібністю дії або стану: *бігати всю дорогу* – постійно скоювати злочини; *бігати по домовій* – здійснювати крадіжки із будинків та квартир; *бігати по ланцюжку* – красти білизну; *бігати по очковій* – красти із будинків через квартиру [3, с. 78].

У мові арго закладено критичне ставлення до реальної дійсності, тому відсутні назви на позначення реалій піднесеного, світлого, позитивного. За допомогою арготизмів у мовленні завжди спрощували деякі аспекти життя і акцентували увагу на потрібних значеннях слів.

Наприклад, дієслово *видати* у значенні «зрадити» (викривати, виказувати кого-небудь, розголошувати таємницю) [3, с. 51] не використовується в кримінальному світі, тому що воно не містить негативної експресії. Арготизм *продати* охоплює тільки частину цього поняття – видавати товаришів злочинної шайки, з метою полегшення власної долі [3, с. 217]. Об'єм арготичного слова значно менший, ніж загальноживаного, тому більша частина дієслів у мові арго має одне значення.

Спостерігаємо активне використання номінацій і похідних, у тому числі й дієслівних, пов'язаних із поняттям *вода і вогонь*. На думку деяких дослідників, це зумовлено тим, що вода і вогонь були об'єктами поклоніння та вірування давніх людей, символізували щастя і біду. Подібні вірування певним чином відобразилися у мові, у тому числі й кримінальному арго: *втопити* – зрадити; *спалити* – підвести, видати, зрадити співучасників; *спалитися* – виявити себе, бути затриманим; *мити* – грабувати; *розмити* – розрізати одяг жертви; *лється вода* – обережно (сигнал); *паритися* – відбувати покарання в місцях позбавлення волі; *добути вогню* – вивести людину з рівноваги; *змитися* – втекти, зникнути, не закінчивши злочин; *по річці хвиля прийшла* – гонитва; *пустив ловити рибу* – втопити [3, с. 203].

У мові арго активно виявляється багатство мовних засобів. Слова набувають нових значень, відбуваються зміни в сполучуваності слів, з'являються нові одиниці й вислови – усе це здебільшого формується і фіксується носіями усного мовлення. Дієслова в мові арго вживаються як у прямому, так і в переносному значенні, тобто відбувається процес метафоризації – досить динамічне семантичне явище, яке може виступати і як багаторазовий акт, біля одного основного значення, напр.: дієслово *купити* має шість значень. Пряме значення – «придбати за гроші» і п'ять переносних, уживаних у мові арго – «вкрасти»; «обдурити»; «привертати на свій бік підкупом, хабаром»; «спровокувати когось»; «дізнатися про якийсь секрет»; «затримати, арештувати» [6, с. 100].

У кримінальному арго досить чітко виділяється тематична група дієслів, у межах якої найвиразніше простежується оцінне значення. У першу чергу, це – дієслова мовлення, розумової діяльності, точніше дієслова, якими передаються особливості мовлення людини. *Базарити* – бесіда, розмова: *Я знав, що це не пустий базар*; шум, скандал, крик: *Альо, дівчора! Кінчай базар! Од вас дуже багато галасу*; *базарити* – говорити про щось, про когось: *Вам нема про що базарити? – неохоче подав Гога із Куців* (А. Кокотюха); *гнилий базар* – порожні балачки; *фільтрувати базар*, *шліфувати базар* – слідкувати за розмовою, не вживати образливих слів; *базар зам'яти* – припинити розмову; *в'їжджати в базар* – розуміти розмову; *базаревич* – те саме, що базар; *базарило* – людина, яка багато розмовляє; *базарний*, *базарна* – голосний, голосна [7, с. 42].

Подібними до слів з коренем – базар є лексеми з коренем -базл- (-базел-): розмова; *базланити*, *базлати* – голосно розмовляти: *Ти чого базлаєш, – сердитим шепотом спитав він, – по соплях захотіла?* (М. Омельченко); *базли* – те саме, що розмови.

Близькою до арготизмів *базарити* і *базланити* у фонетичному і семантичному відношенні є лексема *базікати* – «розмовляти, вести пусті розмови, просторікувати [7, с. 42]». Синонімом до слова *базікати* є арготизм *вякати* (*вякнути*) – розмовляти. В. Даль вважав, що лексема *вякати* у розмовному мовленні XIX ст. мала дещо інше значення – заїкатися, мямлити, розмовляти протяжно, в'яло; просторікувати, пліткувати, обманювати [4, с. 314]. Від арготизму *вякати* утворилося декілька слів: *в'язальник*, *вякалка* – рот: *До того мені обридло вякання своєї кобри – хоч на стінку кидайся.... Сядь на місце чмо, і не вякай!* (А. і Г. Вайнери).

Найяскравіша сфера виявлення метафоричного значення дієслова в арго – це перенесення

ознак за схожістю функцій явищ (ознак зовнішніх або внутрішніх). В аналізованих арготичних словосполученнях дієслова в прямому значенні характеризують, так би мовити, фізіологічні вияви тварин, зміни його стану, причому тут об'єднуються дієслова, що стосуються і людини, і тварини, дієслова, які передають поведінку, стан людини і тварини та іменники, які відображують тваринний світ: *ворушити копитами* – втікати від переслідування; *мочити гусака* – обкрадати п'яного; *метати ікру* – намагатися задовольнити чийсь потреби; *ворушити хвостом* – зраджувати закони злочинців, традиції; *падати (впасти, сісти, причепитися) на хвіст* – спостерігати, слідкувати за кимось; *тягти на хвості* – вести за собою працівника правоохоронних органів; *вирвати хвоста* – позбавити прав злодія; *бити хвостом* – видавати співучасників злочину, доносити; *гнати тюльку* – брехати; *спустити собачку* – зламати замок; *брати (взяти) на собаку* – грабувати жертву, якій дали сильний снодійний наркотик; *зламати роги* – втекти із місць позбавлення волі; *мочити роги* – скомпрометувати когось; *впертися рогами* – виконувати важку фізичну працю; *дати півника* – подати руку на згоду; *пустити півника на мокру справу* – здійснити підпал, щоб приховати сліди злочину; *запороти (зламати) ведмедя* – зламати сейф; *зарядити ведмедя* – здійснити крадіжку із сейфа; *пасти лебедя* – слідкувати за п'яною жертвою; *лебедів чесати* – обкрадати п'яних; *зробити ластівку* – викинути жертву у вікно та ін. [3, с. 205]. У наведених прикладах дієслова, що за своєю семантикою відносяться до характеристики явищ живої природи, виявляють здатність метафоризуватися за зовнішньою подібністю явищ і психологічними станами й ознаками. Метафоричні значення дієслів у мові аргі вирізняються високою продуктивністю, діахронічною стійкістю. Основні значення для них є моделлю, елементи якої наповнюються іншим денотативним змістом. Вторинні, переносні значення дієслів поступово закріплюються як найменування нових дій чи станів, унаслідок чого обсяг багатозначності таких дієслів розширюється, адже «за таких умов метафоризація виступає як засіб творення нових словесних значень, збагачення лексико-семантичної системи мови [3, с. 41]».

Ще одна найважливіша риса виникнення метафоричних значень дієслів – це взаємодія категорій фізичного і психічного. Майже в кожному випадку спостерігається також і додаткове протиставлення: дієслово в прямому значенні відноситься до характеристики конкретних предметів, а набуваючи метафоричного значення, воно ускладнюється явищем абстрагування, дематеріалізації значення. Не менш важливою є група дієслів, які позначають рух, стан речей, оскільки здатність до довільного руху, переміщення в просторі – одна з найхарактерніших рис живих організмів, у якому провідне місце займає процес абстрагування. Явище метафоризації в аргі охоплює дієслова на позначення довільного руху, і дієслова конкретної дії, але в усному мовленні вони виявляють одну спільну властивість, яка полягає у втраті буквральності значення, у набутті інших значень, іноді навіть протилежних: *брикати, брикнути* – тікати від переслідувачів; *вилетіти* – вигнати; *виставляти* – утікати; *гуляти* – піти, прийти, зайти; *йти на дроти* – здійснити самогубство; *з'їхати* – сварити когось, дати догану; *іде* – добре, згода; *крити (когось)* – спіймати; *мішати, місити* – грати в карти; *наїхати* – тікати з місця невдалої крадіжки; *заїхати* – вдарити; *засипатися* – бути арештованим, спійманим; *замести* – арештувати, затримати когось; *натерти* – побити когось; *наколоти* – позначити карти; *коцати* – бити, вбивати; *кидати* – вкрати, пограбувати; *капати* – доносити, видавати; *взяти* – арештувати; *купити* – вкрати; *ліпити* – скоювати крадіжки; *ляняти* – переховуватися від правоохоронних органів; *ламати* – шахрайські дії у картярській грі [3, с. 57]. В. Даль у «Толковом словаре живого великорусского языка» зафіксував дієслово *капати*, а також лексеми *каплюжнати* або *каплюжничати* – зливати у корчмі краплі, залишки вина і випивати їх. У кінці XIX століття *каплюжниками* називали поліцейських, а пізніше – п'яниць, бажаючих випити за чужий рахунок; скнару і крахобора.

Отже, метафоризація дієслів у мові аргі співвідносна з відповідними діями, станами, явищами, які пов'язані із діяльністю певних соціальних груп. Вони перебувають у процесі постійних змін, характеризуються нечіткістю визначення меж. Відповідно до змін у суспільстві розширюється і поглиблюється їхній семантичний обсяг, уточнюється зміст. Для певної групи метафоризованих дієслів характерна багатозначність, особливо утворених за моделлю «дієслово + іменник».

Стаття не вичерпує низки проблем у функціонуванні арголексем, тому пропонуємо в подальших дослідженнях описувати і систематизувати аналізовану групу лексики.

Література

1. Береговская Э.М. Молодежный сленг : формирование и функционирование / Э.М. Береговская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С. 32–41.

2. Бондалетов В.Д. Условно-профессиональные языки русских ремесленников и торговцев : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.Д. Бондалетов. – Л., 1966. – 20 с.
3. Грачев М.А. От Ваньки Каина до мафии. Прошлое и настоящее уголовного жаргона / Грачев М.А. – СПб. : Авалон, 2005. – 338 с.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : Соврем. версия / Даль В.И. – М. : ЕКСМО, 1999. – 735 с.
5. Дзендзелівський Й.О. Арго волинських лірників / Й.О. Дзендзелівський // Українське і слов'янське мовознавство : зб. наук. праць. – Львів, 1996. – С. 310–349.
6. Жирмунский В.М. Проблемы социальной диалектологии / В.М. Жирмунский // Изв. АН СССР. – М., 1964. – Т. 23. – Вып. 2. – С. 99–112.
7. Ставицька Л. Український жаргон. Словник / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.
9. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–203.
10. Швейцер А.Д. Введение в социолингвистику / А.Д. Швейцер, Л.Б. Никольский. – М. : Просвещение, 1978. – 452 с.

Стаття рекомендована до друку кандидатом пед. наук, доцентом кафедри української лінгвістики і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Овсієнко Л.М.

Стаття надійшла до редакції 21 липня 2014 року

УДК 811.161.1'37

Любовь Летючая, Татьяна Тулина
(г. Переяслав-Хмельницкий, Украина)

СПЕЦИФИКА ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПЕРСОНАЛЬНОСТИ (на примере произведений Ф.М. Достоевского)

Функционально-семантическое поле персональности недостаточно исследовано. Это касается класса номинативной лексики, составляющей периферию этого поля. Тенденцией современных лингвистических исследований является применение антропоцентризма, т.е. исследовательского принципа, который предполагает изучение языка как суммированной проекции окружающего мира и внутреннего мира человека. В статье на примере произведений Ф.М. Достоевского рассматривается специфика лексических единиц со значением персональности, определяющая идиостиль писателя.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, периферия лексики, антропоцентризм, категория персональности, идиостиль.

Функционально-семантическое поле персональности недостаточно исследовано. Это касается класса номинативной лексики, составляющей периферию данного поля. Тенденцией современных лингвистических исследований является применение антропоцентризма, т.е. исследовательского принципа, который предполагает изучение языка как суммированной проекции окружающего мира и внутреннего мира человека. В статье на примере произведений Ф.М. Достоевского рассматривается специфика лексических единиц со значением персональности, определяющая идиостиль писателя.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, периферия языка, антропоцентризм, категория персональности, идиостиль.

Functional-semantic field of personality is characterized by a low degree of study. It concerns the class of nominative vocabulary which compiles the periphery of the field. The tendency of modern linguistic research is the use of anthropocentrism, i.e. research principle, which involves the study of a language as a summarized projection of surrounding world and the inner world of a man. On the example of F. M. Dostoevsky's writings the article analysis the specificity of lexical units with the meaning of personality, that determines the writer's idiosyncrasy.

Key words: functional-semantic field, periphery of the language, anthropocentrism, category of personality,